

København
Dansk Bibel-Institut

Undertegnede

LEIF ANDERSEN

der har forfattet nærværende emneopgave / ~~speciale~~ (streg over)

SØREN KIERKEGAARDS OPGØR OM KRISTENDE
SANDHEDSVISNINGEN SET PÅ BAGGRUND AF HANS
SYN PÅ LIDELSERNES EVANGELIUM

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel-Institut

- A) ☒ giver hermed min tilladelse til at ...; eller
B) ☐ ønsker at blive kontaktet før ...

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den
forudsætning, at forfatterens navn samt afhandlingens
titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse
til at afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

- C) ☐ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

BØRKOOP den 1 / 12 1989 Leif Andersen

Underskrift

Evt. kontaktadresse:

BØ

..

SØREN KIERKEGAARDS OPGØR OMKRING BEGREBET
SANDHEDSVIDNE SET PÅ BAGGRUND AF HANS
SYN PÅ LIDELSERNES EVANGELIUM

Lille emnekreds i etik
januar 1982
vejleder: Jan Lindhardt
72 15 17 Leif Andersen

INDHOLD.

I. INDLEDNING	1
II. LIDELSERNES EVANGELIUM	1
A. Lidelses-begrebet indtil 1846	1
B. Lidelses-begrebet indtil kirkekampen	3
C. Lidelsen som trosvilkår	6
D. Lidelsen som vidnevilkår	9
E. Lidelsen som glæde	12
III. BEGREBET SANDHEDSVIDNE	15
A. Optakt og opgør	15
B. Lidelseskravet i sandhedsvidnebegrebet	17
C. Fordring og indrømmelse	22
D. Mynster - et sandhedsvidne?	24
E. Sammenbrud eller sammenhæng?	26
IV. KONKLUSION	30

Noter

Litteratur

I) INDLEDNING.

I forbindelse med Brandes' "Sagnet om Jesus" udtalte N.H.Søe en- gang: "Kloge folk kunne spørge, hvorfor dog en af vore helt store ånder skulle leve længe nok til så hjælpeløst at compromittere sig"¹.

Kunne noget tilsvarende være sagt om den Søren Kierkegaard, der på flere måder kom til at betyde så meget for Brandes?

Kierkegaards sidste produktion - kirkekampens skrifter - udgør ikke, hvad kvalitet og klarsyn angår, nogen geniets kulmination, men tværtimod et forfald, en forgrovelse indtil det perfide. En udladning af denne art kostede ham uden tvivl en god del lydhør- hed hos i det mindste samtiden og den umiddelbare eftertid. Og for Kierkegaard-forskeren må det være fristende, som for Bran- desforskeren, at beklage "Anskriget"² og ønske, at geniet i det mindste havde bevaret sin tavshed livet ud.

Og sandt er det, at Kierkegaards sidste brøl vel for mange har forhindret hans træ i at vokse ind i himmelen (og dermed sik- kert også hindret noget af det mest u-kierkegaardske: Kierkegaard- disciple³!). Men kan disse sidste skrifter kun bruges til en af- kanonisering, en nivellering af Kierkegaard⁴; eller kan også de forurolige, ængste og vække? Er de en geniets udbrænding eller en højst aparte konsekvens af hans livs- og kristendomssyn?

Denne opgave skulle søge at belyse, hvorvidt der trods alt er en konsekvens, en linie "fra forfatterskab til kirkestorm"⁵, under- søgt ud fra en jævnføring af afsnittet "Lidelsernes Evangelium" i "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" og det opgør omkring sandhedsvidne-begrebet, som stod så centralt i kirkekampen: Er der tale om en sammenhæng - eller er det et sammenbrud?

II) LIDELSERNES EVANGELIUM.

A. LIDELSES-BEGREBET INDIL 1846.

I det pseudonyme forfatterskab (til og med "Afsluttende uviden- skabelig Efterskrift") er Kierkegaard ofte inde på lidelsen i tilværelsen. I overensstemmelse med hans hele grundholdning er det ikke så meget den filosofiske diskussion, der interesserer ham; overfor denne problemstilling - som teori betragtet - er og bliver han skeptisk, og f.eks. Leibniz' theodicé opfatter han som et forsøg på at undgå kristendommens paradoks⁶. Hans inte-

resse er problemet: den Enkeltes lidelse, en religiøs-subjektiv theodicé⁷, sådan som den særlig kommer frem i "Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift", som afrunder forfatterskabets 1.del.

Heri omtaler Johannes Climacus ganske vist også det historiske overblik; men han gør det først og fremmest i en ætsende ironi over den "Betragter", der "...hænger systematisk Gardiner op, og bruger dertil Folkefærd og Nationer, enkelte Mennesker er ikke noget for ham"⁸.

"Er derimod det at blive subjektiv den høieste Opgave ..., saa ordner Alt sig skjønt"⁹; så muliggøres nemlig den eksistentielle udvikling fra "den Umiddelbares" enfoldige fornemmelse af ulykke til inderlighedens, den religiøses forståelse af lidelsen som det væsentlige: "...at netop i Lidelsen er Livet"¹⁰. Netop denne afdøen fra det umiddelbare til selvtilintetgørelsens gudsforhold ser Climacus som den væsentligste religiøse lidelse: anfægtelsen, at man slet intet er og formår for Gud, "...og denne Ikke-Formaaen fordrer han bestandigt at have for sig, og dens Forsvinden er Religieusitetens Forsvinden"¹¹.

I samtlige stadier findens således - naturligvis - lidelsen; den er uadskillelig fra livet¹². Æstetisk opleves lidelsen som ren ulykke; men på det etiske stadie og i endnu højere grad i religiøsiteten A (fordi kravet dér bliver absolut) "...blir också lidandet liktydigt med existensen"¹³. Og medens man på det æstetiske stadie kun kan fortvivle ved ulykken¹⁴, muliggøres¹⁵ i den religiøse lidelse tillige en vis følelse af glæde, nemlig ved forventning om evig salighed. "Umiddelbarheden udaander i Ulykken; i Lidelsen begynder det Religieuse at aande"¹⁶. Men selv om lidelsen flere steder af pseudonymerne opfattes som kendetegn på saligheden¹⁷, er synet på lidelsens samtidighed med glæden meget tilbagetrædende i forhold til f.eks. "Talernes" syn¹⁸. Ud over den nærliggende forklaring, at lidelsens samtidighed med glæden først for alvor bliver fremtrædende i forfatterskabet efter den chokerende oplevelse under Corsar-striden, kan netop pseudonymernes digteriske funktion muligvis også spille en rolle: Lidelse har Kierkegaard jo dog også kendt før Corsarens angreb; og frem for at lade humoristen Climacus, der kun skriver for sin fornøjelse¹⁹, fremlægge, hvad strengt taget kun kan forkyndes, forbeholder Kierkegaard måske særlig dette emne for det opbyggelige forfatterskab under eget navn - og for den senere Anti-Climacus!

Dette kunne bekræftes af det faktum, at Climacus netop trods alt også ved om religiøsiteten B, at den indeholder lidelse i den radikale forstand, at den kristnes lykke ligefrem er kendelig på lidelsen, "...saa vanskeligt forstaaet, at det for enhver Anden end de Udvalgte maatte være til at fortvivle over." Denne "skærpede Pathos" drejer sig nærmere bestemt om synds-bevidstheden, forargelsens mulighed og sympatiens smerte²⁰. "Offret, resignationen, kan överhuvud egentligen blott presteras i religiøsiteten B, hävdar Kierkegaard"²¹.

B. LIDELSES-BEGREBET INDIL KIRKEKAMPEN.

Antydning i Climacus' omtale af religiøsiteten B's lidelse og mere direkte forkyndt i de opbyggelige taler 1843-44 folder Kierkegaards egenartede syn på lidelsen sig dog først ud efter striden med Corsaren. Overvejelserne om udgivelse af en samling prædikener med dette tema²² falder netop sammen med den tid, hvor han forsøgte at komme sig efter angrebet samt indstille sig på at blive i København og udholde forfølgelsen, sådan som det var mest kristeligt for ham at se: Kristendom og forfølgelse hørte sammen²³.

Skriftet udkom 1847 som den sidste del af "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand"; og det bærer tydeligt præg af smerten over den forhånelse, han stod midt i, og som tog hårdt på ham²⁴. Men netop denne personlige baggrund sikrer skriftets indhold som troværdigt vidnesbyrd: Den meget særegne og stærke forkyndelse af "det Glædelige" i lidelsens situation er hverken teoretiske betragtninger fra tiden som vellidt forfatter eller erindringer på sikker afstand af lidelsen; den er existens.

Selve begrebsbestemmelsen af lidelsen synes egentlig ikke meget anderledes end hos Climacus. Også her opfattes lidelsen som noget, der hører existensen til, snarere end den udefra kommende, tilfældige ulykke; det meste af "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" gennemfører faktisk sin forkyndelse om lidelsen uden overhovedet at give eksempler på lidelsen! Det er trydeligvis stadig "inderligheden", der er den bærende synsvinkel.

Dog er der sket en væsentlig betoningsforskydning. Climacus hævdede den religiøse lidelse som noget højere end lykke og u-

lykke, så at denne højere lidelse endog gjorde den umiddelbare lidelse ligegyldig: "Distinktion mellem Lykkelig og Ulykkelig er kun Spøg"²⁵. Men denne humoristens holdning afløses i "Lidelsernes Evangelium" af en meget kontant og smertelig oplevelse af, hvorledes denne inderlighedens væsentlige lidelse kan være udløst af en timelig ulykke²⁶. Det er allerede nævnt, hvorledes specielt forhånelsen er et væsentligt tema i den sidste tale; og der kan enkelte steder konkretiseres endnu mere præcist: Nærings-sorger, slaveri og uret nævnes som eksempler²⁷ og mødes med ret så konkret trøst og formaning - vi er her ovre i netop et "Lidelsernes Evangelium"; ikke blot lidelsen som religiøsitet, men også de enkelte lidelsers situation er omfattet af evangeliet.

Men selv om lidelsernes evangelium også kan omfatte timelig lidelse, er det dog stadig inderligheden og ikke det udvortes, det drejer sig om. Og dette virkeliggøres nu ved det, der hos Climacus kun kunne antydes om religiøsiteten B: at enhver timelig lidelse kan blive gavnlig, idet den nemlig bliver Christi åg - troes at være et Christi kors, et led i efterfølgelsen: "Tro, at Aaget er Dig gavnligt. Dette gavnlige Aag er Christi Aag. Men hvilket er da Aaget? Ja, det kan være yderst forskjelligt, men kun det er Christi Aag, om hvilket den Lidende troer, at er ham gavnligt. Det er altsaa ikke saaledes, at den Christne er fritaget for de menneskelige Lidelser, som disse ere kjendte i Verden; nei, men Den, der bærer Lidelsen saaledes, at han troer, at Aaget er gavnligt, han bærer Christi Aag. Der er, menneskeligt talt, ingen ny Lidelse kommen til, men heller ingen gammel tagen bort..." . "Een bærer et Jernaag, en Anden et Træaag, en Tredieet gyldent Aag, en Fjerde det tunge Aag, men kun den Christne bærer - det gavnlige Aag"²⁸.

Når Kierkegaard vil forkynde lidelsernes evangelium, er det altsaa ikke blot en form for trøst, der skifter med lidelsernes forskellige karakter; ethvert forsøg på at påvise nogen mening eller noget skjult, i selve lidelsen indbygget, gode, har han altid afvist med foragt som "...Bysnak og Rygter om Styrelsens Retfærdighed, opfundne af menneskelig Viisdom, udsprede af Kjellinger og Halvmænd"²⁹. Han fremdrager ikke nogen morale af lidelsen ved at analysere den og finde noget i sig selv sundt og positivt indbygget deri; lidelsen er kun gavnlig, fordi den ved troen

er Christi åg, et led i efterfølgelsen, i samtidigheden med Kristus. I sig selv, uden troen, vil lidelsen nemlig i stedet for lydigheid og sagtomdighed kunne lære trods og fortvivlelse³⁰!

Derfor behøver han heller ikke at konkretisere lidelsen nærmere ud over de nævnte, åbenbart ret tilfældige eksempler; det "Glædelige" forbliver det samme i ethvert tilfælde.

En tilsvarende holdning kommer frem året efter i "Christelige Taler" 2.afd.: "Stemninger i Lidelsers Strid", som udgør en nøje pendant til "Lidelsernes Evangelium": 7 taler om lidelsen, alle omhandlende det glædelige i striden (og i endnu højere grad end i "Lidelsernes Evangelium" paradoxalt udtrykt: jo fattigere du bliver, desto rigere kan du gøre andre; jo svagere du bliver, desto stærkere bliver Gud i dig; modgang er medgang osv.). Også her kan den timelige lidelse eksemplificeres: tab af ære, tab af den elskede, af en ven³¹, tab af jordiske goder³²; men det gøres påfaldende modvilligt: Den timelige fattigdom og bogstavelige gavmildhed stilles straks op over for det langt vigtigere, den åndelige fattigdom og gavmildhed³³; og midt i de nævnte eksempler på timelige tab spørges øjeblikkeligt: "Men hvorfor spørger Du om noget enkelt Timeligt...? Talen drister sig langt videre...". Thi man må vogte sig for at tabe det timelige, som var det virkelig en lidenskabelig sorg; så er man i færd med at tabe noget timeligt på en evig måde - det vil sige: fortabelse. Det timelige skal ikke blot tabes; det skal tillige slippes³⁴. Ligeftrem kan udtrykket "omvendelse" bruges om forholdet til den konkrete lidelse: den lidende skal vende sig fra lidelsen og få øje på dens mål: evigheden³⁵.

Det, der nu i skriftet "Indøvelse i Christendom" kunne ligne et anderledes synspunkt: at trængsler som "Sygdom. Pengeforlegenhed, Bekymring for næste Aar" osv. intet har at gøre med de trængsler, hvorigennem vi må gå ind i Guds rige³⁶, det viser sig i lyset af ovenstående blot igen at være en betoningsforskydning: Anliggendet i "Indøvelse" er den stridende kirke, den enkeltes trængsel for Ordets skyld³⁷; men dermed vil Kierkegaard - trods den overfladiske modsætning til "Lidelsernes Evangelium" og "Christelige Taler" - næppe modsige det nævnte syn på Christi åg, at det også kan udløses af almindelige menneskelige lidelser. Det forekommer jo ikke videre sandsynligt, at den dybtføjte forkyndelse og trøst

i lidelsernes strid pludselig skulle være forbeholdt forfølgelses situation og intet have at sige den syge, den pengeforlegne og den bekymrede! Det må desuden erindres, at "Indøvelse", skønt først udkommet 1850, er skrevet allerede 1848³⁸ - altså umiddelbart efter "Christelige Taler"³⁹! Hvorvidt den stadigt stærkere accentuering af trængslen for Ordets skyld stadig kan hænge sammen med "Lidelsernes Evangelium" i de opbyggelige og christelige taler, vil imidlertid blive diskuteret senere.

C. LIDELSEN SOM TROSVILKÅR.

Allerede Climacus kendte til det for Kierkegaard væsentlige, at lidelsen er et kendetegn på saligheden⁴⁰. Nu - omkring og efter "Lidelsernes Evangelium" - betones dette stærkere og stærkere, så at lidelsen bliver et sine qua non for den kristne⁴¹. "Trængslen er Veien. Vil nogen gaae uden Trængsler, saa kan han jo det, han gaar saa tillige blot ad en anden Vei, hvilket bliver hans Sag. Men Tvivlen kan ikke faae fat i den Lidende og gjøre ham tvivlsom ved den Tanke, at Andre gaae ad den samme Vei uden Trængsler"⁴².

På dette punkt bliver imidlertid to synsvinkler i "Lidelsernes Evangelium" særdeles vanskelige at sammentænke! På den ene side er der i Christi åg, som nævnt, ikke kommet nogen ny lidelse til - den tro, som anser den aktuelle lidelse for ganvlig, forvandler den netop derved til at blive det Christi åg, der kan bæres med glæde (og uden denne tro er der ikke tale om noget gavnligt åg). På den anden side viser lidelsen sig nu som det kendetegn, der specielt hører tros-livet til - som en ny lidelse, der er kommet til! Der er ikke blot tale om den etisk-religiøse lidelse, der for Climacus udgør den eksistentielle afdøen fra umiddelbarheden, men om det i virkeligheden væsentligste element i troslivet, idet det ses som efterfølgelse af Christus!

Naturligvis kender Kierkegaard til en efterfølgelsens etiske fordring, til kærlighedsbudet som det vigtigste af alle⁴³ - ja, han kan endog (i "Kjerlighedens Gjerninger") sige: "...det at elske Menneskene er tillige den eneste salige Trøst, baade her og hisset; og det at elske Menneskene det eneste sande Kjende paa, at Du er en Christen"⁴⁴. Men dette - fra omtrent samme tid som "Lidelsernes Evangelium" - udgør ingen modsætning til tanken om lidelsen som det afgørende salighedens kendetegn: Kærligheden

ses væsentligt som et liv i selvfornægtelse⁴⁵, idet den udfolder sig netop i gerninger. Christi kærlighed såvel som efterfølgerens er en ulykkelig kærlighed, bl.a. fordi den uvægerligt vil blive misforstået af den, den vil tjene⁴⁶! Både som ulykkelig kærlighed og som vandringsfællesskabet med Christus i afdøen, selvfornægtelse, fattigdom, forhånelse, i had til familie og til verden osv.⁴⁷, ses efterfølgelsen i hele det opbyggelige forfatterskab væsentligst som lidelse, som det Christi sindelag, der tager sit kors op og følger Jesus efter.

Hertil kommer en byrde, som ligeledes er særegen for den kristnes liv: Også Guds tilgivelse er i virkeligheden en byrde, som kun bliver let at bære ved troens villighed til at bære kors⁴⁸!

Men er der med alt dette ikke netop kommet "ny lidelse" til? Jo, i een forstand (og var der ikke det, ville den cetrale tale om lidelsen som salighedens vilkår og kendetegn jo også blive meningsløs!); og med mindre man vil antage en tankemæssig brist inden for få sider i samme skrift, kan denne spænding kun løses ved at antage, at den netop er - en spænding, evt. ligefrem et paradoks. De to synsvinkler er udtrykt på en måde, der vanskeligt kan sammentænkes; men de kan uden tvivl - og det er det afgørende - forkyndes sammen: Christi åg har 2 sider: forvandlingen af den menneskelige lidelse til et gavnligt åg (og denne gavnlighed forudsætter netop ingen ny lidelse føjet til!) samt de særlige lidelser, der hører Christi efterfølgelse til. Og det er - også så tidlig som i "Lidelsernes Evangelium" - denne sidste synsvinkel, der er den afgørende. Det ses ligefrem som en speciel grund til glæde, "...at Lidelsen kommer ikke som en tilfældig Ulykke, men som det væsentlige" i forfølgelsens situation; deri ligger frimodighedens sejr⁴⁹.

I ægte paradoxalitet vælger Kierkegaard i sammenhæng med "det Glædelige" i "Lidelsernes Evangelium" at skildre efterfølgelsens lidelse i de mest brutale, fortrinsvist negativt ladede, termer (bl.a. ved et ensidigt udvalg af Jesu egne udtryk): afdøen, selvfornægtelse, had til de nærmeste for Jesu skyld. Denne afdøen har endnu ikke det efterhånden asketiske og menneskefjendske præg, der karakteriserer de tavse år og kirkestormen - endnu svarer begrebets indhold snarere til den inderlighedens konflikt, der som nævnt findes i såvel det pseudonyme som det opbyggelige for-

fatterskab⁵⁰. De brutale udtryk er endnu ikke destruktivt farvede, men danner den kontrasterende baggrund for "...hvad Glædeligt der ligger i den Tanke at følge Christum efter".

Som overgang til det element i efterfølgelsesaspektet, der senere skulle få så væsentlige konsekvenser for sandhedsvidne-begrebet og kirkestormen, og som derfor kræver et eget punkt: lidelsen som vidnevilkår, skal endelig nævnes spørgsmålet om lidelsens frivillighed.

Under efterfølgelsens synsvinkel er det klart, at lidelsen ikke blot bliver skæbne, men tillige fordring. Og i de tavse år såvel som under kirkestormen udmøntes denne fordring i et krav om frivillig lidelse⁵¹ - ikke blot i betydningen villighed, resignation, men åbenbart også en aktiv udsættelse sig for elendigheden⁵².

Et sådant frivilligt focus på og stræb efter lidelse er Kierkegaard i "Lidelsernes Evangelium" meget skeptisk overfor; hans forstående skildring af den alvorlige, kamplystne yngling er rammende i denne henseende⁵³. Men det skal dog næppe - heller ikke i det opbyggelige forfatterskab - forstås således (som Sløk synes tilbøjelig til det⁵⁴), at den lidendes holdning over for lidelsen altid er udelukkende afventende, modtagende; selvom man ganske rigtigt aldrig iflg. Kierkegaard skal opsøge lidelsen i den tro, at den er fortjenstfuld⁵⁵, og selvom "Lidelsernes Evangelium" oftest skildrer den lidendes reaktion på og tro og glæde i lidelsen, så er lidelsen dog også fordring, idet den hører uløseligt til den kamp, den alvorlige yngling gjorde ret i at ville⁵⁶!

Når nu lidelsen bliver salighedskendetegn og endog tillige fordring, bliver den iflg. Viggo Mortensen til "...gerninger, der i kraft af deres blotte indhold er selvretfærdiggørende. Gøres det til fordrede gerninger, er det, fordi vi vil fortjene frelsen"; og dette er grusomt⁵⁷.

Denne indvending er ikke rammende. Kierkegaard er overalt selv opmærksom på denne fare og afviser udtrykkeligt selv dette - f. eks. i "Lidelsernes Evangelium": "...Lidelsen forskaffer hiin Herlighed...", men "...kun være det erindret, at det paa ingen Maade kan være i fortjenstlighedens forstand"⁵⁸. At dette ikke kun er en formel forsikring og ikke kun hører "Talerne" til, er

åbenbart i "Dømmer Selv!", hvor han personligt og klart skildrer angsten for, at det fortjenstlige skulle komme igen i den lidelse for læren, han (bl.a. af netop dén grund!) indrømmer at vige tilbage for⁵⁹. Og at det sagtens skulle kunne lade sig gøre, hvad det rent saglige angår, at skelne mellem lidelsen som fordring og som fortjeneste, turde være selvfølgelig ud fra en jævnføring med den måde, hvorpå NT jo fordrer tro som vilkår for frelsen - uden på mindste måde at opfatte troen meritorisk! Viggo Mortensens argument måtte, sådan som det er udformet, lige så vel afvise en fordring af tro som frelsesvilkår (idet han jo ikke går ud fra steder hos Kierkegaard, hvor et meritorisk element i lidelsesfordring skulle komme klart frem, men netop går ud fra en formentlig uomgængelig sammenhæng mellem fordring og fortjeneste).

"Sagen er jo, at ingen har kendt og endevendt disse indvendinger bedre end Kierkegaard selv"⁶⁰.

D. LIDELSEN SOM VIDNEVILKÅR.

At Kierkegaard tidligt regner det for nødvendigt frivilligt at udsætte sig for farer kommer stærkest frem i hans syn på lidelsen som det uomgængelige vilkår for det kristne vidnesbyrd. Selvom de fleste blot oprigtigt har skullet være villige til at bekende og forkynde, når det fordredes⁶¹, kan det blive nødvendigt at gå i kamp og strid for at bekdende - med al den fare, det indebærer også i Christenheden⁶²!

I "Lidelsernes Evangelium" kommer dette tydeligt frem for apostlenes vedkommende. I 7. tale gennemgås Ap.G. 6,41; og flere af de elementer i sandshedsvidnebegrebets lidelseskrav, vi senere skal se, møder vi her om de få, der har haft pligt til at bekende Kristus. De har ikke kunnet være hædrede og rige⁶³; det vil altid være forbundet med, om ikke altid martyrium, så dog altid fare⁶⁴; det vil indebære modstand fra såvel hedningernes som de mange "Christnes" side⁶⁵. Ethvert frivilligt offer for en sag vil altid være noget latterligt i verdens øjne; men apostlene går endnu videre: de anser selve offeret for en vinding⁶⁶!

Denne strid er vilkåret for enhver bekendelse af Christus - ikke blot apostlenes; og skønt vor lidelse er ubetydelig i forhold til apostlenes⁶⁷, og skønt sand lidelse for Kristus i dag vil være sjælden⁶⁸, så kan vi dog også i vor ubetydelige strid

lære af apostlenes frimodighed⁶⁹.

Samme år forklares dette mere generelle syn på den bekendende kristnes lidelse: I "Kjerlighedens Gjerninger" understreges det, at det kristelige er det naturlige menneske til forargelse; når derfor een ønsker "...at bestemme det Christelige som det Høieste", vil han møde forargelse og modstand⁷⁰ - misforståelsen og mistroiskheden, når man vil gøre det gode, er bekendelsens centrale lidelse. Og med dette skrift bliver misforståelsen et af de væsentligste aspekter i Kierkegaards lidelsesbegreb⁷¹.

Med netop "Kjerlighedens Gjerninger" i tanke bliver springet til "Indøvelse" faktisk ikke så stort, skønt tonen er en ganske anden end i "Lidelsernes Evangelium"; selvom sidstnævnte skrift lægger vægten på glæden i bekendelsens lidelse og "Indøvelse" på den bestående kristenheds modvilje mod denne, er grundtanken dog den samme: Enhver kristen er lidende⁷²; bekendelsen af Kristus må føre til forfølgelse, spot og hån, ja ligefrem til martyrium⁷³; den, der vil følge Kristus efter, slipper ikke for fornedrelsen⁷⁴. Over for indvendingen: hvordan kan det kræves af os alle, at vi skal være forfulgte for bekendelsens skyld; hvem skulle forfølge os, hvis alle forfølges? - svarer Kierkegaard med den tese, der skulle blive et slagord i kirkekampen: Denne indvending er tåbelig og viser, hvor langt man har fjernet sig fra NT's kristendom; når alle vil være kristne, er kristendommen ikke til, thi man kan kun være kristen i modsætning! En triumferende kirke, sådan som det er samtidens ideal, har afløst NT's tale om den stridende kirke. Den bestående kirke kan derfor i sagens natur ikke være kirke i sandhed; snarere vil den forfølge den Enkelte, der i bekendelse og dom over kristenheden vil følge Kristus efter⁷⁵.

Adskillige af disse tanker minder, hvad synet på kristenlivets vilkår angår, en del om Luthers opgør med herlighedsteologiens idé om personlig og politisk sejr (og senere, i kirkekampen, pointeres også dét syn stærkere, som er grundtanken i Luthers kors-teologi, og som også antydes allerede her⁷⁶: at grunden til forfølgelsen af de bekendende kristne er det naturlige menneskes modstand mod kristendommen, ja mod Gud selv!). Men medens Luthers lidelsesbegreb i korsteologien er særdeles omfattende⁷⁷,

snævres Kierkegaards lidelsesbegreb betydeligt ind - ikke fordi han benægter eksistensen og betydningen af eller trøsten i allehånde menneskelige lidelser, men fordi de (i modsætning til Luther og til dels også til de opbyggelige taler) er uden betydning i kristenlivet og som den væsentlige trængsel. Men dette er næppe en afgørende problemstilling, idet lidelsesbegrebet i "Indøvelse" ikke så meget ses som kendetegn på saligheden som kendetegn på bekendelsen! Skønt det jo med rette kan påpeges, at Kierkegaard i sin tale om lidelsen efterhånden koncentrerer sig helt ensidigt om den ydre, den commensurable lidelse, kan betydningen heraf derfor let overvurderes: Glæden over forhånelsen for Christi skyld i "Lidelsernes Evangelium", misforståelsens lidelse i "Kjerlighedens Gjerninger" og forfølgelsen for bekendelsens skyld i "Indøvelse" er blot de indre henh. ydre aspekter af samme grundtanke - forskelligt betonedede i de forskellige anliggender.

Men er der ikke herudover sket én væsentlig ændring? "Lidelsernes Evangelium" understregede jo udtrykkeligt, at apostlenes forfølgelse hørte fortiden til, medens sand lidelse for Christus i dag vil være sjælden; Kierkegaard kunne endog udtrykke taknemmelighed over, at vor stid var ubetydelig sammenlignet dermed! For Anti-Climacus synes netop denne kristendommens "perfektibilitet" - at den skulle kunne udvikle sig henimod en triumf, en commensurabilitet med verden, hvor strid og lidelse er passé⁷⁸ - at være selve forfaldets hovedsymptom! Og dette synes jo at være en markant holdningsændring (hvoraf konsekvensen også må være, at det allerede nu for Kierkegaard at se må blive problematisk for den Enkelte at forsøge at være kristen inden for det bestående).

Men nej; her fremholder Anti-Climacus det for sit lidelsessyn helt specielle (flere aspekter heraf findes f.eks. ikke i Luthers teologi): Indrømmelsen, Tilståelsen. Efter at have pointeret, hvor vigtigt og hvor glædeligt det - også her i "Indøvelse"! - er for ham at kunne tale "mildt og beroligende til den Lidende, den Syge, den Sorrigfulde"⁷⁹, fortsætter han: "Jeg har aldrig paastaaet, at enhver Christen er en Martyr, eller at Ingen var en sand Christen, som ikke blev Martyr, om jeg end mener, at enhver Saadan - og til disse regner jeg mig selv - skal, just for at være en sand Christen, gjøre en Ydmygelsens Indrømmelse, at han dog er sluppet lettere end de i strengeste Forstand sande Christne; og han skal

gjøre denne Indrømmelse, for at, om jeg saa tør sige, den christelige Rangforordning ikke forvirres, og Pladsen Nr. 1 aldeles gaaer ud, idet Pladsen Nr. 2 indtager dens Sted."⁸⁰

Når Kierkegaard påstår, at aldrig mængden, men kun de få kan være kristne, ligesom kun de få jo kan blive martyrer, menes altså ikke hermed, at ethvert redeligt gudsforhold er umuligt uden martyriet eller forfølgelsen. Det forvirrende er, at hans brug af ordet "Christen" er så inkonsekvent: Nogle gange (f.eks. når han - eller pseudonymet - benægter om sig selv, at han er kristen) betegner det den "i strengeste Forstand" kristne⁸¹, de Christi efterfølgere, der som han og som apostlene lider forhånelse og forfølgelse; andre gange omfatter ordet tillige dem, der ved indrømmelsen dog forholder sig til den sande kristendom⁸², idet de nemlig er oprigtige (herom nærmere nedenfor).

Hermed stemmer de opbyggelige taler og Anti-Climacus altså også overens i synet på lidelseskravet i efterfølgelsen; Kierkegaard kræver ikke absolut, lidende efterfølgelse af Christus inden for den bestående kirke, men blot den indrømmelse, der skal sikre opriktigheden og dermed muligheden for at forholde sig til den sande kristendom⁸³.

Dette krav er så afgørende for Kierkegaard, at det med såvel hans sidste samtaler med Mynster som hans skrifter i denne tid er det erklærede mål at udæske Mynster til - officielt, repræsentativt på kirkens vegne - at afgive indrømmelsen: At hans forkyndelse og liv var en udvandet, mildere form for kristendom end NT's⁸⁴. Samme tilståelse burde de 1000 præster afgive for deres eget vedkommende⁸⁵.

E. LIDELSEN SOM GLÆDE.

For senere at kunne vurdere den udvikling, der sker i Kierkegaards lidelsesforståelse, sådan som den udtrykkes i sandhedsvidnebegrebet, vil det være nødvendigt til sidst at undersøge det tema, som udgør det for "Lidelsernes Evangelium" og "Christelige Taler" som særegne: At lidelsen ses som glæde.

Adskillige har som Kierkegaard set, at kristendommen indebærer modgang, prøvelse og lidelse (omend det er knap så almindeligt ligefrem - som hos Kierkegaard - at se kristendommen bestemt ved

lidelsens kategori). Men kun få vil som han desuden pointere: Ikke blot medfører tro og bekendelse lidelse, ikke blot medfører lidelsen trods alt også glæde; nej, lidelsen er i sig selv glæde! Ikke blot apostlene kan, som ovenfor set, regne selve offeret for glæde; enhver kan nå denne højeste glæde, idet efterfølgelsen netop er mulig for alle⁸⁶. Den uforandret tunge byrde bliver dog samtidigt let at bære, ja ligefrem kær, netop fordi den ikke længere er blot byrde, men er Christi ág⁸⁷. Paradoxalt nok er sejren i lidelsen og lidelsens gavnlighed ikke en fremtidig forventning blot (sådan som det væsentligst var det hos Climacus); den er nutid⁸⁸. Vejen indebærer ikke blot trængsler; trængslen er i sig selv vejen - og dette er i sig selv en glæde⁸⁹!

Det påfaldende ved dette skrift er, at Kierkegaard - ganske som han kun ugerne eksemplificerede selve lidelsen - taler meget alment om lidelsens gavnlighed. Han nævner kun tilfældigt enkelte, positive "resultater" af lidelsen (f.eks. at lære lydighed, lære for evigheden⁹⁰); det drejer sig snarere om de glædelige tanker i lidelsens situationer. Dette hænger sammen med, at lidelsens gavnlighed egentlig er usynlig for alt andet end troen⁹¹; "Troen ser bedst i Mørke"⁹² og kan derfor fastholde lidelsens gavnlighed, skønt denne højst ses, når det hele er overstået. I virkeligheden er denne ene tanke blandt de mange lindrende tanker den eneste virkeligt forvandlende⁹³.

Når Kierkegaard pointerer lidelsens gavnlighed som dels almindelig og generelt gældende, dels usynlig i øjeblikket, er der altså heller ingen selvmodsigelse i den nævnte samtidighed mellem lidelsen og lidelsens salighed og så den andetsteds fremhævede salighed i håbet⁹⁴: Lidelsen troes ganske vist at være salighed i øjeblikket, i sig selv; men den erfares ikke som sådan, da den jo i så fald ville være ophævet som lidelse (Kierkegaard kan derfor også bestemt afvise ynglingens påstand om at ville lide for lidelsens egen skyld⁹⁵, den tilsyneladende selvfornektelse for beundringens skyld⁹⁶). Lidelsen indeholder ikke for Kierkegaard nogen automatisk gavnlig eller forædlende virkning; den er farlig, fordi den også kan virke trods og fortvivlelse⁹⁷.

Ekskurs:

At glæden i lidelsen i enhver forstand er en troens og ikke en erfaringens glæde, overses tilsyneladende af

Arild Christensen (98), når han om Kierkegaards tese: "Naar Mennesket i Forhold til Gud altid lider skyldig", saa er det jo i ethvert Øieblik, hvad der saa end skeer, betrygget, at Gud er Kjærlighed" (99) skriver: "Taget for sig selv er denne Tankegang uholdbar. En retfærdig Dommer er ikke nødvendigvis en kærlig Dommer", hvorfor Kierkegaard iflg. Arild Christensen da også øjeblikkeligt korrigerer sig selv (ud fra en tilbagevenden til Climacus' standpunkt) - for igen straks at tage sin korrektion tilbage!

Men i overensstemmelse med grundtanken, at troen bedst ser i mørke, at lidelsernes evangelium aldrig kan ligge i slutninger og i synlige gavn, er Kierkegaards tese jo da ikke nogen slutning fra Guds retfærdighed til hans kærlighed; den udgår fra et trosudsagn! Det "...var Himlens evige Fordring til Dig, dens Fordring paa din Sjæl, at ingen, ingen Tvivl maatte være om, at Gud var Kjærlighed" (100)! Udgangspunktet er tros-fordringen, åbenbaringens påstand om Gud: "...thi er Gud ikke Kjærlighed og er han ikke Kjærlighed i Alt, da er Gud slet ikke til" (101). For troen at se - den tro på Guds kærlighed i alle forhold, som er Kierkegaards hele grundlag for overhovedet at kunne tale om glæden i lidelsen - er den retfærdige dommer nødvendigvis også den kærlige dommer, for på anden måde kan Gud ikke være til!

Kierkegaard opererer jo ikke med 3 tænkte alternativer (sådan som Arild Christensens indvending måtte forudsætte det): a) den lidendes uskyld + dermed en uretfærdig, ukærlig Gud, b) den lidendes skyld + dermed en retfærdig, men ikke nødvendigvis kærlig Gud, og c) den lidendes skyld og dermed en retfærdig og tillige kærlig Gud; der er for troens udgangspunkt kun to tænkelige alternativer: a) at tvivlen har ret, fordi den lidende er uskyldig (hvorfor Gud må være ukærlig og dermed ikke kan være til), og b) at tvivlen ikke har ret, fordi den lidende er skyldig (hvorfor Gud trods lidelsen kan være kærlig og dermed også kan være til). Ført logisk igennem måtte en indvending af Arild Christensens art jo snarere anholde den "slutning": At Gud overhovedet skulle være til! For dét følger jo dog ikke nødvendigvis gudsbegrebets kærlighedskategori, hvor meget dette så end kan bekræftes af den lidendes skyldighed. - Hele tankemåden rammer simpelthen ved siden af, fordi udgangspunktet glemmes.

Derfor er det i Kierkegaards univers "betrygget" ved den lidendes skyldighed, at Gud er kærlighed. Thi den tanke, der kunne skabe tvivl om Guds kærlighed (at den lidende led uskyldigt), afvises ud fra røverens ord; Kierkegaard slutter ikke fra én side af Guds væsen til en anden, men tilbageviser den tvivl, som kunne anfægte det udgangspunkt, han har valgt i forvejen: Troen på Guds kærlighed (og dermed også på hans eksistens overhovedet).

Kierkegaards "korrektion" af sig selv (som han endog skulle fortryde igen i løbet af et par sider), skal altså snarere ses som en præcisering: "Betryggelsen" består netop i tilbagevisningen af tvivlen! - Havde tesen stået hos den Climacus, Christensen henviser til, er det meget muligt, han havde haft ret; men som det er sat ind i skrifterets sammenhæng, skyder indvendingen forbi.

Hvorvidt det her skitserede syn på lidelsen som glæde bevares gennem de tavse år og i kirkestormen, vil blive diskuteret senere.

III) BEGREBET SANDHEDSVIDNE.

A. OPTAKT OG OPGØR¹⁰²

Hvornår begynder kirkekampen?

At den ikke indledes med selve opgøret med Martensen, er åbenbart; adskillige optegnelser fra "de tavse år" giver rigeligt indblik i den skuffelse og mistænksomhed, hvormed Kierkegaard efterhånden omfatter hele den officielle kirke og gejstlighed¹⁰³. Nu var disse optegnelser, og hvad der foregik i Kierkegaards egen verden, naturligvis ukendt for omverdenen (heller ikke i personlig kontakt kunne han "indlade sig"); og i det store og hele må det mere og mere ubeherskede angreb i Øieblikket være kommet som et chok for offentligheden. "Dømmer Selv!" var aldrig udkommet; og kun "Indøvelse i Christendom" har kunnet varsle, at Kierkegaards reaktion - hvis den overhovedet kom - måtte blive radikal.

Men selv om Anti-Climacus intet mangler i bid og brod og faktisk - som det vil ses - indeholder de fleste af de elementer, der skulle blive til Øieblikkets ammunition, må selv den bagkloge eftertid medgive, at "Indøvelse" alene næppe for samtiden har kunnet udgøre nogen kirkestorm. Selv om Kierkegaard vel selv mente, at han havde tilkastet kirken en udfordring, der måtte kunne forstås og besvares, har næppe nogen begrebet, hvor bogstaveligt og alvorligt han ville tages; kort sagt synes Kierkegaard at have overvurderet samtidens vilje og evne til afgørelse!

"Indøvelse"'s kritik af det bestående var ikke nogen nyhed; opgøret med "guddommeliggørelsen" af det bestående var begyndt omkring "katastrofen i 48"¹⁰⁴ - "det Hviin, der bebuder Chaos"¹⁰⁵ - og skal ses i forlængelse heraf, idet han hurtigt (for hurtigt?) kædede begivenhederne i 1848 sammen med den selvbehagelige og trygge kristenhed, som (symboliseret ved Mynster) blev Kierkegaard til større og større, mere og mere monoman forargelse.

Anti-Climacus' satire over prædikenforedragets erstatning af forkyndelsens personlige tiltale med "Betragtninger"¹⁰⁶ var så

åbenlyst et angreb på Mynster og dennes hovedværk¹⁰⁷, at hans første reaktion ("Den Bog har forbittret mig meget. Det er en vanhellig Leeg med det Hellige") egentlig forekommer mere forståelig end den storsindede velvilje, hvormed han modtog Kierkegaards besøg; og det stilfærdige: "ja, jeg troer rigtignok ikke at den vil gjøre Gavn", gjorde indtryk på Kierkegaard: "See dette Svar var jeg fornøiet med; det var velvilligt og personligt"¹⁰⁸.

Kierkegaards store lettelse over, at "nu var vi over det Værste" (og over, at intet var sket!)¹⁰⁹ virker i de senere begivenheders lys faktisk bevægende; hans hyppige (og også ret sene) udtryk for pietet og ærbødighed over for faderens præst er uden tvivl oprigtige og gør Kirkekampens forsikringer om, hvor nødtigt han angreb, troværdige og i positiv forstand rørende.

Men "Indøvelse"'s mål var ikke velvilje; det var handling og afgørelse, det var: Indrømmelsen! Bogen var "et Forsøg paa ideelt at finde Holdningspunktet for et Bestaaende"¹¹⁰, idet det måtte klargøres, hvorvidt det var muligt at blive en "Enkelt" inden for en kirke, der ville være triumferende, der ville være mængde. Bogen var en "vækkelsesaktion"¹¹¹, som (eksistentielt, derfor pseudonymet og den indirekte meddelelse¹¹²) skulle afæske kirkens primas den tilståelse: "...jeg har været for mild i at forkynde Christendom, slaaet af paa den"¹¹³; kunne en sådan tilståelse afgives, "...at det ikke er Christendom han har repræsenteret men en Formildelse, saa er dette den for Christendommen ønskeligste virkning der er mulig i Danmark, thi Biskop M. er er Repræsentation, der bærer et Land"¹¹⁴. Tilståelsen skulle altså være repræsentativ for at hjælpe den Enkelte til personlig indrømmelse og formidle inderliggørelsen (samt derved blive et forsvar for det bestående)¹¹⁵.

Om det er Mynsters evne til forståelse af anliggendet, eller det er hans vilje til handling og ydmyg oprigtighed, Kierkegaard har overvurderet, er ikke let at afgøre¹¹⁶; i hvert fald kom tilståelsen aldrig¹¹⁷. Og med Mynsters død ser Kierkegaard sig derfor nu løst fra sin tavshed¹¹⁸; - samtidigt forsynede Martensens kanonisering af Mynster som "Sandhedsvidne" Kierkegaard med - ikke ammunition, for den havde han sparet sammen længe!, men med: "Faktum"! Endelig: "Der er Bid" (!); politi-agenten har fået sit be-

vis¹¹⁹; thi skulle den livsnydende Mynster nu indføres i "den hellige Kjæde af Sandhedsvidner, som strækker sig gennem Tiderne fra Apostlernes Dage", så var det nu et faktum, at "...officiel Christendom ikke er det nye Testaments Christendom, ligner den ikke mere end Firkanten ligner Cirklen, ikke mere end det at nyde ligner det at lide"¹²⁰.

Kierkegaard fastholder til at begynde med indrømmelsens mulighed; den spiller en væsentlig rolle endnu i de første bladartikler efter angrebets begyndelse¹²¹; men netop Martensens holdning (hvor han ved en ordination provokerende "...ieetvæk slaar om sig med at vidne, at være Vidne, Sandhedsvidne osv."¹²²) gør indrømmelsen så akut nødvendig, at dens stadige udebliven mere og mere må tolkes som et svar, som forhærdelse, og dermed tilsidst selv udelukker indrømmelsens udvej: I forbindelse med det nye oplag af "Indøvelse" trækkes den faktisk tilbage¹²³; og med flyvebladet "Dette skal siges; saa være det da sagt"¹²⁴ anslås nu den tone, hvori kirkestormen fremover føres: Gå ikke i kirke - thi den officielle gudsyndelse er falsk, er et forsøg på at holde Gud for nar; det bestående har tabt.

Resten af kirkestormen er udpræget destruktiv; tidsskriftet Øieblikket vender og drejer de samme temaer om og om igen: Levebrødspræsterne er hyklere; gudstjenesten gør nar ad Gud; den officielle kristendom forblinder den enkelte; sand kristendom umuliggøres af "Christenheden" osv. - altsammen på den groveste, mest markskrigeriske facon, men også iblandt med et slående vid og ætsende satire.

B. LIDELSESKRAVET I SANDHEDSVIDNEBEGREBET.

Hvori lå det horrible i Martensens omtale af Mynster som sandhedsvidne? Hvorved blev denne ophøjelse det "Faktum", politi-agenten havde brug for?

Åbenbart lå det ikke i selve venerationen - den havde Kierkegaard selv udtrykt med flid; han havde endog bevidst løftet Mynster op over hans virkelige værd¹²⁵. Og skønt Martensen var "kommet til" at anvende et udtryk, "Sandhedsvidne", som Kierkegaard selv havde brugt noget anderledes, havde denne brug været så til-

fældig, at selv Kierkegaard - trods sin kolossale selvbevidsthed - næppe har kunnet lægge et bevidst opgør med sit eget sprogbrug ind i Martensens begravelsestale. Selv om han ét sted har kunnet definere "Sandhedsvidne" som et "Blod-Vidne"¹²⁶, kan han et andet sted sige om netop sandhedsvidnet, at "...det skulde jo et hvert Menneske, Du og jeg være"¹²⁷ (hvormed han jo ikke i nogen forstand kan tænke på martyriet!). Det er da også væsentligt at bemærke, at han aldrig¹²⁸ i sit opgør forsøger at henvise til nogen tidligere fastslået anvendelse af ordet¹²⁹ (det være hos sine egne skrifter eller hos andre).

Men Martensen har i sin tale trukket Mynster frem som en af kristenhedens ypperste, som et af de sandhedsvidner, der er efterfølgelse værd, fordi han i forkyndelse såvel som sit personlige liv har været eksponent for den sande kristendom, for NT's kristendom. Og til denne forståelse af "Sandhedsvidnet" siger (eller brøler) Kierkegaard nu: "Et Sandhedsvidne, et af de rette Sandhedsvidner, det er en Mand, der bliver hudflettet, mishandlet, slået fra det ene Fængsel i det andet, og saa tilsidst - sidste Avancement, hvorved han optages i første Classe af den christelige Rangforordning, blandt de rette Sandhedsvidner - saa tilsidst - thi det er jo et af de rette Sandhedsvidner, Prof. Martensen taler om - saa tilsidst korsfæstet eller halshugget eller brændt eller stegt paa en Rist, hans afsjelede Legeme af Rakkeren hængslængt paa et afsides Sted ubegravet - saaledes begraves et Sandhedsvidne! - eller brændt til Aske og henkastet for alle Vinde, at ethvert Spor af dette 'Udskud', som Apostelen siger han er bleven, maatte udslettes."¹³⁰

Selvom Kierkegaard i sit næste indlæg bedyrer, at han ikke har gjort sandhedsvidne entydigt med blodvidne (og vel også har ret deri)¹³¹, kan man dog ikke fortænke Martensen i at have læst artiklen således. Lidelseskravet til sandhedsvidnet er så tilspidset og samtidigt så eksklusivt formuleret, at det ikke er let at se umiddelbart, at denne sidste citerede udladning kun skulle være eksemplet på sandhedsvidnets skæbne i alleryderste konsekvens; og dette indlægs meget subtile skelnen mellem "Sandhedsvidner" og "'de rette' Sandhedsvidner" ("første Classe i den christelige Rangforordning") har ikke været let at forudsige...

Hvorom alting er: til sandhedsvidnebegrebet hører lidelsen

uadskilleligt; og selvom det at lide ikke for Kierkegaard nødvendigvis betyder det at lide døden, skulle Mynster altså ikke på nogen måde kunne komme ind under herunder, som om han havde opfyldt sandhedsvidnets lidelseskrav.

For nu at undersøge dette nærmere må selve Kierkegaards forståelse af dette lidelseskrav præciseres. Og her melder sig straks en vanskelighed: Når Kierkegaard begrunder, hvorfor sandhedsvidnet dog absolut skal lide, er den bærende tema tanken fra det opbyggelige forfatterskab: Misforståelsen. - NT's kristendom er i enhver henseende det naturlige menneske imod; derfor kan man kun være kristen i modsætning, derfor kan kun de få være kristne. Når så dét sjældne menneske fremstår, der kan ville, hvad der ikke behager ham, og fastholder kristendommens oprørende sandhed, er det til forargelse¹³². Sandhedsvidnet vil, i samme grad som han elsker Gud og næsten, mere og mere synes menneskene at være en egoist¹³³; og hans lidelse er i NT det "...i Fornedrelse, forhadet, forladt, forfulgt, forbandet at lide i den Verden"¹³⁴.

Imidlertid kommer dette ikke klarest frem i artiklerne, men derimod i en optegnelse, XI 3 B 82: "Jeg har i min Artikel, christeligt rigtigt, sat Lidelse og S:V: sammen, og christeligt rigtigt ved Lidelse forstaaet: at lide for Læren, har, saaledes forstaaet benegtet, at Biskop My. kan kaldes et Sandh.V. ... Dette søger Biskop Martensen at afkræfte ved nogle forflygtigende Bemærkninger om, hvad der skal forstaaes ved at lide, at der jo ogsaa gives andre Lidelser end haandgribelige Forfølgelser...¹³⁵ Ifølge Chrstdommen er Verden og Chrstd. to ueensartede Størrelser, deraf kommer det at den sande Forkyndelse forholder sig til at lide. Og Eet er at lide for Læren, S:Vs Kjende, at lide for Læren ved f. E. at forkynde den i Armod og Ringhed (hvilket jo er anden Lidelse end 'haandgribelig Forfølgelse') et Andet er at have al mulig jordisk Fordeel og Nydelse efter den største mulige Maalestok af at forkynde Chrstd."¹³⁶.

Åbenbart mener Kierkegaard selv, at dette syn på sandhedsvidnets lidelse skulle være utvetydigt fremme allerede i hans første artikel; men det turde dog være et spørgsmål: "Men deri var hans Liv fra først til sidst indviet, i hvad der vel endog sjeldnere tales om blandt Mennesker, fordi det sjeldnere forekommer, i Ind-

erlighedens Kampe, i Frygt og Bæven, i Skælven, i Anfægtelser, i Sjels-Angester, i Aands-Qvaler; og saa dertil forsøgt i alle de Lidelser, som der almindeligere tales om i Verden. Et Sandhedsvidne, det er en Mand, der i Armod vidner for Sandhed, i Armod, i Ringhed og Fornedrelse, saa miskjendt, forhadet, afskyet, saa bespottet, forhaanet, udgriint - det daglige Brød har han maaske ikke altid havt, saa fattig var han, men Forfølgelsens daglige Brød fik han rigeligt hver Dag; for ham var der aldrig Avancement og Befordring uden omvendt, ned efter Skridt for Skridt" - hvorefter følger ovenstående kulmination, det "sidste Avancement".

Sammen med den lidelse at blive misforstået, forfulgt netop for sin kærligheds og sit vidnesbyrds skyld, nævner Kierkegaard altså også "alle de Lidelser, som der almindeligere tales om i Verden". Er Martensen da at fortænke i den misforståelse, at enhver form for lidelse må kunne gøre det (f.eks. Mynsters private sorger og embedsbekymringer, som vitterligt var legio¹³⁷), som om Kierkegaard efterlyste et tungt og svært liv overhovedet?

Men her hjælper tanken fra "Lidelsernes Evangelium" os: Skønt Martensen næppe kunne forventes at være i stand til (heller ikke ved hjælp af nogle sider i "Lidelsernes Evangelium") at gennemskue de sætninger i artiklen, som trods alt forklares tydeligere i en for ham ukendt optegnelse, så fremgår det jo heraf, at ethvert åg, når blot det troes at være gavnligt, kan blive Christi åg. Meningen med lidelseskrauet er ikke at udnævne enhver lidende til sandhedsvidne (lige så lidt som enhver lidelse automatisk var "specifik christelig lidelse"¹³⁸), som om sandhedsvidnets troværdighed og efterfølgelsesværdighed lå i selve hans lidelse - i så fald kunne jo netop enhver form for lidelse, blot den var almindelig kendt (og det var Mynsters ud fra hans "Meddelelser..."), - opfylde lidelseskrauet - nej, meningen er, at sandhedsvidnets existens i Christi efterfølgelse nødvendigvis også må indebære lidelsesvillighed; en lidelsesvillighed, som først og fremmest går ind under forhånelsen og forfølgelsen, fordi den uløseligt hører vidnesbyrdet og bekendelsen til!

Hermed giver Kierkegaards ejendommelige forståelse god mening: at også "alle de Lidelser, som der almindeligere tales om i Verden", hører med til sandhedsvidnets lidelse - nemlig som en del

af lidelsen for læren! - og vel at mærke ikke i nogen anden forstand! De åndelige anfægtelser og kvaler, Kierkegaard også nævner, hører jo således også sandhedsvidnets lidelse til - uden at være et led i den "haandgribelige Forfølgelse".

Skal lidelseskravet til sandhedsvidnet derfor udtrykkes kort, er egentlig hverken "lidelse" eller "forfølgelse" dækkende; ikke enhver lidelse gør den lidende til sandhedsvidne, medens samtidigt et sandhedsvidne også lider på andre områder end netop forfølgelsen - et dækkende udtryk må derfor blive "lidelsesvillighed", villighed til at bære netop Christi åg på alle livets områder. Og også dette begreb genkender vi fra "Lidelsernes Evangelium"; særlig den 1. tale (om efterfølgelsen) forudsætter jo villighed, ja for 7. tales vedkommende (om forhånelser for bekendelsen) endog frivillighed.

Dette danner endelig baggrunden for, at Kierkegaard også i sit lidelseskrav til sandhedsvidnet kan tale om frivillig lidelse på andre områder end lige dette ved forkyndelse at udæske til forfølgelse! Christi efterfølgelse vil jo vise sig som generel lidelsesvillighed (så sandt man da er et sandhedsvidne og ikke en sofist eller en gavtyv); også dette er lidelse for læren. Derfor får lidelsesbegræbet i kirkekampen nu og da et asketisk aspekt (som de opbyggelige taler mangler): "idel Forsagelse og idel Lidelse for Læren" nævnes som ét og det samme¹³⁹. "...Askesen og Alt hvad dertil hører er blot et Første er Betingelsen for at kunne være Sandhedsvidne"¹⁴⁰. Rent grotesk bliver dette i Øieblikket VII¹⁴¹, hvori ægteskabet og børneavl ganske enkelt affejes som ukristeligt...

Nu advarer Gustafsson imidlertid imod den "...felbedömning att i den senare Kierkegaards poängtering av askesen och försakelsen se en hel, ny kristendomssyn. Kierkegaards kristendomsuppfattning var alltfört densamma, existensen i Kristus som den enda räddningen, nåden och saligheten. Men förfallet var så djupt, att återvändandet till den existentiella samtidigheten med Kristus endast kunde ske etappvis, först askesen och sedan kristendomen." - "Enkelt först - kristen så"¹⁴². - Gustafsson har uden tvivl ret (herom senere); og det er jo også ud fra denne aktuelle focusering på den ydre lidelse (som jo i sagens natur må stå i

forgrunden for sandhedsvidnets vedkommende, al den stund, lidelsen ses som en afgørende side af selve vidnesbyrdet), kirkestormens skrifter igen og igen raser imod levebrødspræsterne. Dette må ikke ses som en ensidig focusering på selve gagen; at Kierkegaard ideligt henviser til "Profiten"^{142a} sker dels ud fra en agitatorisk forenkling, dels ud fra den formening, at præsternes ét og alt er den ved gagen betryggede levevis! Det centrale problem i "Levebrødet" er egentlig ikke aflønningen; det er uredeligheden; thi selvom det ville være acceptabelt, at præsterne lod sig aflønne, blot de og samtiden samtidigt indrømmede, at man dermed havde brudt med NT's kristendom, så er og bliver det uredeligt at modtage en stor gage for at forkynde den religion, der kun vil forkyndes i armod - og samtidigt ville give det udseende af at være den sandt christelige ordning¹⁴³! I bogstaveligste forstand gør Kierkegaard derfor nu fattigdommen til en ubetinget fordring¹⁴⁴ - netop fordi indrømmelsen aldrig bliver givet..

C. FORDRING OG INDRØMMELSE.

Så radikalt et angreb vil naturligvis resultere i et forsvar af typen: Hvad med dit eget liv? Du lever selv af at forkynde; du er selv lige så langt fra din egen fordring som os andre; skulle du da selv være et sandhedsvidne?

Til dette vil Kierkegaard svare: Nej - jeg er ikke selv noget sandhedsvidne¹⁴⁵; jeg har ganske vist selv forkyndelsen som levebrød - men jeg er samtidigt redelig og vedgår, at det ikke er for kristendommens skyld, men for min egen: jeg kan ikke selv udholde armod¹⁴⁶. Jeg ved om mig selv, at jeg står på rangforordningens 2. plads¹⁴⁷; ja jeg vil ikke engang gå for at være en kristen! Med andre ord: jeg gør indrømmelsen¹⁴⁸!

Sløk har uden tvivl ret i, at "...kom det endelig an på en konkurrence i kristenliv, var han dybt overbevist om, at han selv i højere grad var kristen end de mange - især præster og professorer - der uden fjerneste anfægtelse kaldte sig selv således"¹⁴⁹. Uadskillige elementer peger i denne retning: hans massive kaldsbevidsthed¹⁵⁰, hvori han ser sig selv som udvalgt¹⁵¹ og bedyrer sin lidelse¹⁵² og sit offer¹⁵³; det er altså netop lidelseskravets elementer, vi her ser møttet på Kierkegaard selv! Ja, i

selve hans endelige fremtræden mener Gustafsson at kunne se et forsøg på Kristus-imitation¹⁵⁴; og faktisk er det et spørgsmål, (selvom Kierkegaard aldrig selv vover at stille det åbent), om ikke netop kirkestormens ubeherskede, udæskende form er et (fejlsagent?) forsøg på at tage det "skridt", Løgstrup så sarkastisk mener at være indgående beskrevet af, men aldrig taget af Kierkegaard¹⁵⁵!

Og så alligevel: Når selv Anti-Climacus dog vover at sige, at han selv er kristen!, så er det udelukkende i kraft af indrømmelsen og ikke i kraft af nogen opfyldelse af lov og fordring¹⁵⁶! "Indøvelse"'s hele intention blev båret af de tre helt ens forord, hvori Kierkegaard selv (som udgiver, ikke som forfatter!) understreger denne fordrings uomgængelige radikalitet - men dømmende også ham selv, "...at jeg maatte lære ikke blot at henflye til 'Naaden', men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af 'Naaden'"¹⁵⁷. 16. maj 1855 blev dette forord - og dermed også indrømmelsens mulighed - reelt trukket tilbage; og i denne forbindelse forklarer han denne "anden Potens paa 'Naaden'": Den er ikke blot tilgivelse, men tillige "Aflad for den egentlige Christi Efterfølgelse" ... Paa den Maade kommer der dog Sandhed ind i det Bestaaende ... det vedgaaer den christelige Fordring"¹⁵⁸.

Dette ejendommelige syn er så afgørende for forståelsen af opgøret, fordi den bygger på den ofte fremførte holdning hos Kierkegaard: At ingen i virkeligheden i sit liv har udtrykt det Ubetingede¹⁵⁹! - at fordringen må stå fast i hele sin radikalitet, men i virkeligheden er uopfyldelig. Og det er derfor en kristendommens mildhed, at den - i form af indrømmelsen - skåner den Enkelte for så meget, også for den sande voven, for at blive sandhedsvidne¹⁶⁰. Dette er Indulgens, den "Aflad", der overbærende giver fuld og hel del i nåden¹⁶¹ og altså ikke er andenrangskristendom¹⁶², blot man så ikke ignorere fordringen til efterfølgelse¹⁶³ og vil misbruge afladen til at erhverve sig et åndeligt moratorium¹⁶⁴.

Kirkekampens anliggende er altså på intet tidspunkt at forpligte gejstligheden på sandhedsvidne-ideålet og på lidelseskrævet! Det er: Tag skiltet ind! - lad være at bedrage med skiltet "Sandhedsvidne"¹⁶⁵; kun denne tilståelse er alternativet til den utilgivelige synd: uredelighed¹⁶⁶.

D. MYNSTER - ET SANDHEDSVIDNE?

Ud fra ovenstående tolkning bliver det nu muligt foreløbigt at konkludere: Kierkegaards anliggende i sit angreb og i sin tolkning af sandhedsvidnebegrebet og af lidelseskravet var altså ikke: a) at hævde, at Mynster overhovedet ikke kendte til lidelse, b) at bebrejde Martensen, at han overhovedet havde hædret Mynster, eller c) at hævde, at Mynster partout skulle have været et sandhedsvidne med alt, hvad det iflg. Kierkegaards opfattelse indbar¹⁶⁷. Det katastrofale i Martensens sandhedsvidne-kåring af Mynster var: Ved på alle måder at placere Mynster - en (iflg. Kierkegaard) livsnyder, en æret og hædret kirkefyrste, som havde draget fordel af at forkynde kristendom - i den hellige kæde af de få, af de ægte garanter for NT's kristendom, de "sande Veiledere", var den christelige rangforordning blevet forvirret! Og selv om denne tanke om rangforordningen kan synes ret kuriøs og perifer, viser den sig ved nærmere eftersyn at være så uløseligt forbundet med hele Kierkegaards syn på kristendommen, at Martensens forvirring heraf rent faktisk (og ikke blot ud fra en kierkegaardsk overfortolkning) er et dødsstød for et kristendomssyn af denne type.

- Tanken om rangforordningen stammer fra "Indøvelse" (se opgavens s. 12)¹⁶⁸ og er afgørende i kravet om indrømmelse: Den ydmyge oprigtighed er den sande bod; men for uoprigtigheden selv gives ingen tilgivelse¹⁶⁹: "Oprigtighed for Gud er det Første og det Sidste, oprigtigt at tilstaae sig selv, hvor man er ... Eet har man dog, man er rigtigt stillet, ikke vildledt og bedragen ved Hjælp af det Kunststykke at digte Christus om, saa han istedetfor at være Gud bliver hiin smægtende Medlidenhed, som Menneskene selv have opfundet..."¹⁷⁰. Skal man være oprigtig for Gud, må man altså gøre sig klart, at der er dem, der er kommet længere i Christi efterfølgelse end een selv; man skal ikke nødvendigvis selv stå på førstepladsen; men man må så blot for alt i verden helle! ikke gøre krav på den! Til sand oprigtighed hører derfor, at man ikke anfægter den christelige rangforordning...

"Pladsen Nr. 1" tilhører altså i et kristendomssyn, der som Kierkegaards afgørende er bestemt ud fra lidelsen og ud fra åbenbaringens incommensurabilitet med verden, umisteligt blodvidnerne, martyrerne - og for enhver turde det være klart, at hér hørte den

hædrede og fra alle sider beundrede Mynster (trods sin private modgang) ikke hjemme! Han var aldeles ikke blodvidne - han var ikke engang sandhedsvidne i den forstand: at han skulle have lidt for læren; tværtimod, han havde høstet fordel og medgang af læren. Og selvom Martensen ikke havde brugt ordet sandhedsvidne, havde sagen alligevel været den samme: Mynster placeres dér, hvor han iflg. Kierkegaards kristendomssyn under ingen omstændigheder hørte hjemme.

Kierkegaard var selv hele tiden overbevist om, at Mynster aldrig ville påstå om sig selv, at han var sandhedsvidne: "Men da var der, mente jeg, det Sande hos ham, at han, hvad jeg holder mig fuldt forvissat om, var villig til at tilstaae for Gud og sig selv, at han ingenlunde, ingenlunde var et Sandhedsvidne - just den Tilstaaelse var i mine Tanker det Sande"¹⁷¹. Det gale var blot, at denne tilståelse aldrig blev repræsentativ eller blot offentlig; og når nu Martensen endog vil modsige dette ene sande i Mynsters liv og dermed ligefrem håner indrømmelsens krav, så vendes hele kristendomssynet på hovedet - så umuliggøres oprigtigheden, den ene ubetingede fordring; så digtes Christus om, og han gøres til smægtende medlidenhed i stedet for Gud! "Er Den, som skal være Forbilledet, i Besiddelse af jordiske, verdslige, timelige Fortrin, hvad saa? Ja, saa er Forbilledet forkeert stillet, forkeert vendt, og saa benytter Slægten samt hver Enkelt i Slægten dette til igjen paa sin Side at gjøre forkeert omkring", siges det allerede i "Indøvelse" (nemlig i forbindelse med Christi fornedrelse)¹⁷²! Og det var det, der var sket med Mynster: Martensen brugte ham i virkeligheden til at vende hele den slægt, der vel ville være sandhedsvidnets efterfølgere, om til at gå i den stik gale retning!

Det er klart, at når den ypperste kristne (på pladsen nr. 1) skal være den hædrede, så står man med en radikalt anderledes kristendom end den, Kierkegaard læste ud af NT: en lidelsernes og forargelsens religion, hvor den ypperste kristne i sagens natur må være den mest foragtede; så er kristendommen blevet commensurabel med verden, acceptabel for det naturlige menneske, den højeste udvikling af det bestående; den er, om man vil, blevet herligheds-teologi i stedet for korsteologi!

Uden rangforordningen er der simpelthen ingen kristendom, thi så er "du skal" opgivet¹⁷³. At kristendommen er lidelse og det naturlige menneske imod, kan godt fastholdes, selvom de fleste ikke lider for læren; men gør af alle mennesker netop sandhedsvidnet det ikke, lader det sig umuligt fastholde; og så er NT gjort til løgn for Kierkegaard at se.

At det nævnte syn på kristendommen som et højeste led i menneskeslægtens udvikling faktisk synes at have været både Mynsters og Martensens¹⁷⁴, kan kun bekræfte Kierkegaards tolkning af sandhedsvidnekræfterne, så at den i mindre grad ligner en overfortolkning; men det er på den anden side ikke underligt, at samtiden må have set den som personligt angreb, privat nag o.lign.¹⁷⁵ og må have haft svært ved at se dets sammenhæng med selve hans kristendomsforståelse.

E. SAMMENBRUD ELLER SAMMENHÆNG?

"Medens kristendommen i forfatterskabet var det, i forhold til hvilket det blev muligt for et menneske at leve det givne liv i alvor og gyldighed, er kristendommen nu blevet den fordring, der frarøver mennesket enhver mulighed for at leve livet. Og kun den ene udvej holdes åben, 'indrømmelsen', der skal give mennesket allernådigst lov til ikke at opfylde fordringen, men ydmyget vende tilbage til det almindelige dagligliv - som en 'indulgens', dvs. hverken i alvor eller gyldighed. Hvis 'indrømmelsen' udebliver, lukkes også den udvej - og fordringen står alene tilbage"¹⁷⁶.

- Således konkluderer Sløk sin undersøgelse af den udvikling i kristendomssynet, han mener at kunne finde særlig i optegnelserne fra de tavse år. Og udviklingen, ændringen, vendingen er da også påfaldende: Hvad særlig denne opgaves emne angår, er det opbyggelige forfatterskabs syn på lidelsernes evangelium i den grad i kirkekampen blevet til et lidelsernes krav, en lidelsernes fordring, at det falder svært at forestille sig f.eks. en trøsterig nådesforkyndelse i de år, hvor harmen over det formentlig nydelsessyge præsteskab bemægtiger sig næsten alle Kierkegaards overvejelser om kristenlivets lidelse! Ganske vist findes adskillige af de kategorier, ud fra hvilke han angriber kirken, allerede i det opbyggelige og for nogles vedkommende tillige i det pseudonyme forfatterskab; men som nævnt flere gange er der sket en be-

tydelig betoningsforskydning - og der er grænser for, hvor megen ændring i betoningen en sag kan bære, før den også har ændret betydning. Og til trods for den fælles tanke om kristendommen som en lidelsernes religion er der da også en række ændringer at spore i synet på lidelsens praktiske rolle.

Flere af de positive, glædelige tanker fra "Lidelsernes Evangelium" er fuldstændig trængt tilbage: Medens dette skrift blandt lidelsens positive "opgaver" (som netop forhindrer dens meningsløshed) nævner tålmodigheden¹⁷⁷, benægtes dette udtrykkeligt allerede i "Indøvelse"¹⁷⁸; og medens "Lidelsernes Evangelium" betoner lidelsens gavnlighed (hvilket sikrer netop glæden), betoner "Indøvelse"¹⁷⁹ lidelsens meningsløshed (hvilket sikrer forargelsens mulighed) - Ja, i Øieblikket¹⁸⁰ kan der endog tales om den unyttige lidelse! Det er påfaldende, hvorledes enhver tale om glæde i lidelsen underbetones i forhold til den tidligere produktion: et af de få steder, hvor den endnu nævnes¹⁸¹, er det tværtimod i en bitter karrikatur af præstens prædiken!

Men det er dog alligevel et spørgsmål, om der - som Sløk mener - reelt er tale om et nyt kristendomssyn. I betragtning af det helt enerådende anliggende i kirkekampen (og af den bevidste, taktisk bestemte overdrivelse¹⁸²!) er det dog ikke overraskende, om f.eks. glæden over lidelsen er næsten trængt ud - trods alt forekommer den dog positivt, netop i forbindelse med det at lide for lærens skyld: I hvert fald 2 gange¹⁸³ nævnes den for Kierkegaards eget vedkommende (hvilket også antyder, at den faktisk ligger parat, så at sige, til at blive forkyndt for enhver, der stadig vil gøre indrømmelsen!); og ligeledes er det fremme i det meget polemiske "Dømmer Selv!"¹⁸⁴. Allerede denne detalje er med til at knytte lidelseskravet i sandhedsvidne-opgøret sammen med den tilsvarende linie i forfatterskabet, idet vi på den anden side allerede i "Lidelsernes Evangelium"¹⁸⁵ jo har forfølgelsens vilkår stærkt betonet! Her er der ganske vist væsentligst tale om forfølgelse fra verdens side; men også den kristenhedens forfølgelse af beken-deren, som spiller så stor en rolle i kirkekampen, er med allerede her¹⁸⁶. Tanken om at lide for læren er i virkeligheden fuldt udviklet i "Lidelsernes Evangelium"; og via "Indøvelse" bliver der således en sammenhængende linie fra det glædelige i lidelsernes evangelium til lidelseskravet i kirkekampen.

Dette er ikke kun detaljer i et isoleret lidelsessyn; det kræver i virkeligheden en vis kontinuitet i selve kristendomssynet - for Gudstafsson at se er opgøret i virkeligheden en konsekvens af et i det store og hele uændret kristendomssyn¹⁸⁷. Og således har det vel at mærke også set ud for Kierkegaard selv, hvilket Sløk også medgiver¹⁸⁸!

Nu begrundes Gudstafsson ikke sin opfattelse noget videre og kan naturligvis ikke gå ind på Sløks diskussion; men ud fra den indtil nu gennemførte analyse må det dog stå klart, at lidelsessynet fra det opbyggelige forfatterskab er et så bærende tema, at det allerede da har været så bestemmende for kristenlivet, at det måtte have på det nærmeste umuliggjort det pseudonyme forfatterskabs selvrealisering, hvis denne udelukkende skulle forstås som nydelse, tryghed og harmoni! Skulle der være sket en vending i kristendomssynet (fra selvrealisering og afdøen fra umiddelbarheden til selvfornegtelse og afdøen fra det jordiske) så radikal, som Sløk mener at konstatere, måtte den være indtrådt allerede i forbindelse med Corsarstriden (idet det må erindres, at lidelsen for det opbyggelige forfatterskab at se ikke erfares som glæde). Og selv denne antagelse er ikke uproblematisk; endog fra Climacus til Anti-Climacus går der - netop via de opbyggelige skrifter - en sammenhængende linie, idet den etisk-religiøse afdøen jo også har karakter af lidelse!

"Stadiernes" selvrealisering indebærer lidelse - indebærer Anti-Climacus's og kirkekampens lidelsesbegreb samtidigt også en form for selvrealisering (sammenhængen må jo gå begge veje, om der virkelig skal være kontinuitet i den vittterlige udvikling, sammenhæng i stedet for sammenbrud)? Ikke umiddelbart; journalernes kredsen om hadet til selvet^{188a} er så påfaldende, at Sløks konklusion på dette punkt synes godtgjort: At dagliglivet rent ud umuliggøres og kun allernådigst kan leves under indrømmelsen.

Ændringen er umiskendelig. Men Sløk synes dog at forbigå den overensstemmelse mellem begrebet indrømmelse i kristendomssynet og i vækkelsesaktionen, som Bukdahls fremstilling udviser¹⁸⁹. F. eks. kan det næppe være rigtigt, når Sløk hævder, at livet under indrømmelsen skal ses som noget lavere¹⁹⁰! Det modsiger da også Bukdahl og Per Lønning som sagt; og der er intet, der taler for, at Kierkegaard skulle have opgivet sit grundlæggende syn på til-

ståelsens fortrøstning til Guds nåde som fuldt så salig som den opfyldelse, der ikke engang er mulig for noget menneske¹⁹¹! Snarere skal hele den senere tale om nåde og indulgens - kirkekampens inclusive! - tolkes ud fra dette grundsyn.

I denne forstand muliggøres altså også i kirkekampens skrifter en vis, tryk dagligdag, skønt fordringen er tilspidset så radikalt (det var den jo forøvrigt allerede i "Indøvelse" - jvf. det tre-dobbelte forord!). Det er en dagligdag under ydmygelsens lidelse, javel; men det var det også allerede i den etisk-religiøse afdøen fra umiddelbarheden; også dér var anfægtelsen, at man er et Intet for Gud¹⁹². I den grad, Sløks konklusion må forlange det, har selvrealisering og lidelse dog aldrig hos Kierkegaard været sat op mod hinanden!

Men opgiver Kierkegaard ikke netop indrømmelsens mulighed 16. maj 1855?! Og "...når udvejen med 'indrømmelsen' opgives og dermed muligheden af en normal dagligdag, ikke som det fordrede, men som det tilståede, så er der logisk set kun livsopgivelsen og martyriet tilbage"¹⁹³.

Hertil skal siges for det første: Sløks analyse går først og fremmest ud fra de tavse års optegnelser; og dette skulle indebære, at ændringen i kristendomssynet var indtruffet inden ophævelsen af indrømmelsens mulighed! - Allerede i de tavse år skulle NT's ubetingede fordring: selvhadet, altså have umuliggjort det dagligliv, forfatterskabet tillader - på trods af den stadige gyldighed af nåde og indulgens. For det andet: En tilbagetrækning af indrømmelsens mulighed i den totale forstand, Sløk tænker sig, ville jo ikke alene forlange en ændret kristendomsopfattelse hos Kierkegaard; det ville forlange et kristendomssyn helt uden nådesbegreb! Den ville jo forudsætte, at fordringen, så radikal den end var, alligevel var fuldstændig opfyldelig.

- Men Kierkegaard opgiver ikke indrømmelsen i total forstand! Bukdahl påpeger, at det endog i "Dette skal siges" hedder, at det bestående måske har tabt; og selv i Øieblikket VII kan der tales om den gejstlige indrømmelse¹⁹⁴. Hertil kan føjes Øieblikket VIII¹⁹⁵, hvor tilståelsen har et mere individuelt præg. Den pågældende tilbagetrækning af indrømmelsens mulighed giver derfor bedst mening, hvis den opfattes som omhandlende den repræsentative indrømmelse, idet den bestående kristenhed nu var endeligt opgivet

af Kierkegaard som mulig ramme for den Enkeltes indrømmelse (i betragtning af de nævnte undtagelser i Øieblikket skal måske endog opgivelsen af den repræsentative indrømmelse først og fremmest ses som en taktisk overdrivelse!).

Men Enkelt måtte man stadig - ved indrømmelsen - kunne blive; det ville nu blot nødvendigvis indebære et brud (af den art, Kierkegaard selv havde foretaget) med det bestående. Kristenheden var nu endelig afsløret - ikke som formildelse; det havde Kierkegaard vidst hele tiden - men som umulig ramme for indrømmelsen og for livet under nåde og indulgens. Kierkegaard har skiftet syn, det er sandt - men så sandelig ikke på kristendommen, sådan som Sløk påstår det¹⁹⁶, men derimod på det bestående! Den dom, som "Indøvelse" havde forberedt (og som ved Mynsters indrømmelse kunne være blevet til det beståendes forsvar), er nu født - ud fra forfatterskabets kristendomssyn!

IV. KONKLUSION.

Sløks analyse påpeger rammende den umiskendelige udvikling og betoningsforskydning, der vitterligt foregik hos Kierkegaard. Men dermed er ikke alt sagt: Der er i udviklingen en linie, en sammenhæng, som trods alt gør det muligt at læse kirkekampens skrifter som en konsekvens af og ikke som et brud på hans kristendomssyn.

I denne udvikling vil det opbyggelige forfatterskab (særlig "Lidelsernes Evangelium" og "Christelige Taler") kunne forbinde det pseudonyme forfatterskab med "Indøvelse" og "Dømmer Selv!"; og "Indøvelse" forbinder så igen det opbyggelige forfatterskab med kirkekampens skrifter. Lidelsesbegrebet går, trods betoningsændringer, som en sammenhængende linie i kristendomssynet: Fra først til sidst ses selvrealisering forbundet med selvornægtelse, salighed med lidelse, nåde med fordring.

Er kirkestormens skrifter end aparte indtil det tragiske, udgør de - som en af verdenshistoriens få konsekvenser, der faktisk blev taget! - en foruroligende og udæskende side af Kierkegaards egenartede forkyndelse; og det er ikke nødvendigt (eller blot muligt) at vælge mellem forfatterskabets Kierkegaard og kirkestormens Kierkegaard.

NOTER.

1. Kronik i Kristeligt Dagblad 3/11 1971
2. XIX 76
3. XIX 82, 247f
4. - som hos f.eks. P.V. Rubow: Kierkegaard og Kirken, Kbh. 1955
5. - undertitel til Sløk: "Da Kierkegaard tav".
6. Mortensen s. 27
7. Arild Christensen: "Rømantismens og Søren Kierkegaards Opfattelse af Lidelse", Kierkegaardiana I s. 29
8. IX 132
9. ibid.
10. X 121-123
11. x 142-144
12. Sløk gennemgår s. 38f dette specielt ud fra synsvinklen individ/samfund
13. Gustafsson s. 22
14. X 122
15. - iflg. Arild Christensens tolkning af Climacus' mere grundlæggende syn på "blandede følelser", Kierkegaardiana I s. 35.
16. X 124
17. f.eks. X 141
18. I såvel de "Atten opbyggelige Taler" 1843-44 (som dog ellers er udgivet midt i det pseudonyme forfatterskab!), "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" og "Christelige Taler" er dette syn mere fremme: IV 296f, 299; XI 195-313; XIII 95-152
19. X 278
20. X 249-252
21. Gustafsson s. 23
22. Papirerne anføres efter P.A. Heiberg m.fl. (udg.): "Søren Kierkegaards Papirer": VII 1 A 160
23. VII 1 A 156 - se også Carl Jørgensen: "Søren Kierkegaards skuffelser", Kbh. 1967, s. 33
24. - særlig i den 7. tale, hvori netop forhånelsen skildres. Sammenlign f.eks. VIII 1 A 99,162; således findes også VIII 1 A 192 næsten ordret XI 101
25. X 125
26. Arild Christensen påpeger (s.36, noten), hvorledes dette aspekt antydes allerede i IV 306

27. X 224, 225, 228
28. XI 220. (tilsvarende s. 224), 223
29. V 170
30. XI 238
31. XIII 134f
32. XIII 113ff
33. XIII 114
34. XIII 134
35. XIII 146f
36. XVI 113, 109f, 167
37. XVI 114
38. XVI 243
39. XIII 283
40. X 139. - Derimod er det ikke let at vurdere om Carl Jørgensen har ret, når han i "Søren Kierkegaard" (herefter anført "Jørgensen") V, Kbh. 1964, s. 12 hævder, at Kierkegaard endnu i 1846 havde den illusion, som han nu opgiver: at det for den fredsommelige skulle være muligt at leve uden genvordigheder - selv om Climacus hævder dette, er det vel trods alt ikke entydigt, at også Kierkegaard gør det...
41. Nordentoft s. 227
42. XI 275 - tilsvarende s. 228
43. V. Lindström: "Efterføljelsens Teologi hos Søren Kierkegaard," Stockholm 1956, s. 99-104
44. XII 357
45. XII 369
46. XII 110f - herom iøvrigt senere
47. XI 208
48. XI 229
49. XI 309
50. Sløk s. 101-102, bl.a. ud fra en gennemgang af X 4 A 553
51. X 5 A 19
52. ibid.
53. XI 231f
54. Sløk s. 36
55. ibid.
56. XI 93; Lindström s. 155-156. Allerede i VIII 1 A 127, 157, 319 (fra 1847!) er talen om frivilligt at vove sig i fare utvetydig!
57. Mortensen s. 32 (tilsvarende s. 30)

58. XI 289
59. XVII 217 - at de tavse års og kirkekampens krav om frivillig udsætten sig for fare allerede her er fuldt udviklet, fremgår af s. 213 (hvilket også minder om og er skrevet samtidig med det notat X 5 A 19, Sløk gør så meget ud af (s. 101, 103)).
60. Nordentoft s. 223
61. XI 296
62. XI 299
63. XI 310
64. XI 296, 299
65. XI 297f
66. XI 305
67. XI 305f
68. XI 311
69. XI 313
70. XII 63f
71. Sløk s. 39; Mortensen s. 31
72. XVI 187
73. XVI 206
74. XVI 161
75. XVI 198f
76. XII 30, 63
77. K.F. Løgstrup: "Opgør med Kierkegaard", Kbh. 1967, s. 47
78. - svarende til f.eks. X 4 A 474: Mynsters "...Opfattelse er: Der er nu lidt og lidt for at Christendommen kunde trænge i igjennem, Offere bragt og Offere bragt - det skal dog vel ikke blive ved bestandigt saaledes..."
79. - jvf. opgavens s. 5 (nederst) og s. 6 (øverst), hvilket hermed også bekræftes
80. XVI 211
81. Lindhardt s. 11
82. XVI 72, 218
83. Bukdahl s. 107
84. Bukdahl s. 115
85. Bukdahl s. 104
86. XI 211. - Det er klart, at ordet "Efterfølgelse" (som ordet "Christen") anvendes både i den snævrere betydning, kun den egentlige Christus-bekender erfarer, og i den bredere betydning som her
87. XI 217f
88. XI 304

89. XI 270
90. XI 231ff
91. XI 219
92. XI 304
93. XI 219
94. XI 212f
95. XI 232
96. XI 208
97. XI 238
98. Kierkegaardiana I s. 40 (sekunderet af Jørgensen III s. 11f og af Rohde i noteapparatet til bind XI)
99. XI 249
100. XI 248
101. ibid. (udhævet her)
102. Det historiske forløb skildres hos Bukdahl s. 118-123; Gustafsson s. 83-89; Nordentoft s. 160-173, 184ff; Jørgensen III s. 83-100, IV s. 91-93, V s. 9-146; Sløk s. 53ff
103. - f.eks. X 4 A 470, 474, 597, XI 1 A 202, 417 osv osv
104. Nordentoft s. 99, 160f
105. XVIII 76
106. XVI 218
107. Jørgensen V s. 46ff
108. X 3 A 563
109. ibid.
110. XVIII 76
111. Bukdahl s. 114ff
112. XVIII 76
113. XI 3 B 15 (s. 41)
114. ibid. s. 42
115. Bukdahl s. 115
116. Kierkegaards omtale af samtalerne med Mynster tyder på, at denne udmærket forstod, hvad magisteren mente. Nordentoft anfører dog (s. 164), at han næppe har taget det alvorligt eller set det som andet end et personligt angreb
117. En klamme i XI 3 B 15 (s. 48) udmaler, hvorledes Mynster, bærende på al sin hæder, går ind for den forhånede Christi domstol, "...hvis Lære ('følg mig efter') Biskop M. altsaa (thi der kom jo ingen Tilstaaelse) paastaaer at have forkyndt i mere end een Msk-Alder"!
118. XI 3 B 19, 22
119. XI 3 B 89 (s. 136f)

120. XIX 55 .
121. XIX 27, 42, 64, 72
122. XIX 30. - Selv om Kierkegaards tolkning af "Sandhedsvidnet" virkelig er sat på spidsen, så er Martensens provokation i lyset af den aktuelle strid latterlig: Også uden Kierkegaards angreb in mente turde det have være pinligt at høre ordinanden på den måde udråbt til sandhedsvidner - på linie med Stefanus!
123. XIX 72f
124. XIX 77f
125. XI 3 B 15 (s.38)
126. XVII 69
127. XVIII 154
128. - næppe heller ved XIX 10 (nederst): Denne henvendelse til læserens forståelse er næppe sprogligt, men sagligt ment.
129. Det gør derimod - ret så overfladisk - Martensen! Jvf. Jørgensen V s. 9. Jørgensen påpeger s. 13, at der i det danske sprog faktisk ikke var nogen videre anvendelse af ordet indtil da!
130. XIX 11
131. XIX 15
132. XIX 164f
133. X 2 A 100 (s. 75)
134. XIX 28
135. - rettet fra: "...Bemærkninger om, at man jo ikke kan vide hvad en Mand har lidt i sit Indre."
136. XI 3 B 82 (s. 127) i forbindelse med Martensens svar (udhævet her)
137. - jvf. Jørgensen V s. 15-46
138. XVI 109
139. XIX 28
140. XI 1 A 134 - sammenhængen er dog en blank afvisning af at se askesen som noget særligt fortjenstfuldt; den er kun "Gymnastik" (kan endog være farlig p.gr.a. hovmodet: X 5 A 94)
141. XIX 234ff
142. Gustafsson s. 81
- 142a. XIX 242-246, 305f
143. XIX 50
144. Sløk s. 66f, 70, 78
145. XI 3 B 159 (s. 263), 89 (s. 135)

146. XVII 157f, 160
147. XVII 158, 218
148. Nordentoft 164, Bukdahl 116
149. Sløk s. 125
150. Nordentoft s. 215
151. XIX 87
152. XIX 322
153. XIX 82
154. Gustafsson s. 86
155. Løgstrup: "Opgør med Kierkegaard" s. 66f
156. XVI 211
157. XVI 13, 79, 145
158. XIX 72f (udhævet her)
159. XVII 143, 169
160. XVII 136
161. - således allerede i XIII 179!
162. Således tolker Per Lønning det iflg. Bukdahl s. 110, note 54
163. Nordentoft s. 208
164. Bukdahl s. 102, 110
165. XIX 64
166. XIX 42
167. XIX 13
168. Grundtanken antydes dog allerede som noget væsentligt IV A 60
169. XIII 178f
170. XVI 72
171. XIX 10 - tilsvarende XI 3 B 15 (s. 42)
172. XVI s. 222
173. XVI 211, 215; XVII 169
174. XVI 207 om Martensen (jvf. Jørgensen III s. 89); Mynsters
"Betragtninger" kap. 22 (jvf. Jørgensen V s. 54)
175. Nordentoft s. 164
176. Sløk s. 121
177. XI 256
178. XVI 167
179. Særlig XVI 116-119
180. XIX 277
181. XIX 125
182. Nordentoft s. 191, 212; Jørgensen V s. 153
183. XIX 79, 82

- 184. XVII 223
- 185. XI 301ff
- 186. XI 297f
- 187. Gustafsson s. 22, 89
- 188. Sløk s. 123
- 188a. X 5 A 58
- 189. Bukdahl s. 102-107, 115-118
- 190. Sløk s. 83, 121
- 191. XIII 179 - endnu i X 3 A 187 (1850!) siges dette usvækket
- 192. X 144
- 193. Sløk s. 125
- 194. Bukdahl s. 121
- 195. XIX 273 - afsnittet er ganske vist fra 1853 (s. 269), men
må dog være accepteret af Kierkegaard også for 1855!
- 196. Sløk s. 71

LITTERATUR

Primær litteratur (Søren Kierkegaard: Samlede Værker,
3.udg., Kbh. 1962-64):

Opbyggelige Taler i forskjellig Aand, bind 11 s.195-313 (Taler)	119
Indøvelse i Christendom, bind 16 s.77-242 (Indøvelse)	166
Dømmer Selv! Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet, Anden Række, bind 17 s.154-172, 212-230 (Dømmer selv)	38
Bladartikler 1854-55. Øieblikket 1-10. Hvad Christus dømmer om officiel Christendom. Guds Uforanderlighed, bind 19 s.7-330 (Blad- artikler, Øieblikket)	324
	647
	====

Sekundær litteratur:

Bukdahl, Jørgen K.: Indrømmelsen. Dansk Teologisk Tidsskrift 1963 s.96-124	29
Gustafsson, Berndt: I den Natt... Stockholm 1962, s.5-103	99
Lindhardt, P.G.: Konfrontation. Kbh. 1974 s.5-19	15
Mortensen, Viggo: Lidelsens Problem, Kbh. 1976, s.26-34	9
Nordentoft, Kresten: Hvad siger Brand-majoren? Kbh. 1973, s.160-295	136
Sløk, Johannes: Da Kierkegaard tav. Kbh. 1980, s.7-137	131
	419
	====

Litteratur ialt 1066
=====